

'DE BELACHELIJKE EN KINDERACHTIGE FABEL VAN DE MAAG'

Tekst en vertaling van *Dyalogus lingue et ventris* naar het exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag 232 E 34

WILLEM VAN BENTUM

Inleiding

De buik en de voeten waren aan het twisten over hun kracht. De voeten zeiden maar steeds dat zij zoveel sterker waren, dat ze zelfs de buik konden dragen. Toen zei de buik: 'Ja maar, waarde vrienden, indien ik jullie geen voedsel verschaf, ben je niet eens bij machte om me te dragen!'

Zo gaat het ook in een leger: de massa is doorgaans van geen tel, indien de aanvoerders er niet flink met hun verstand bij zijn.¹

1

Niet iedereen is het ermee eens dat het verhaal van de maag en de ledematen een verstandige boodschap heeft. In de *Lof der Zotheid* wordt deze fabel belachelijk en kinderachtig genoemd. De Zotheid is daar echter aan het woord. Dat wil nog niet zeggen dat de schrijver, Erasmus, zelf ook fabels niet nuttig vond. Van zijn hand zijn negen fabels *ad communem puerorum fructum* (voor het algemene nut van jongens) opgenomen in de immens populair geworden *Aesopus* van Dorpius.²

De fabel van de maag en de ledematen kent vele varianten en verschillende toepassingen. De kern is een heel populair gegeven: een van de delen van het lichaam komt in conflict met een ander lid of andere leden.³ Dat kunnen alle mogelijke lichaamsdelen zijn. Een Nederlands voorbeeld: in Vondels liedje *De noortschen nachtegael* vraagt het keelgat de maag om voor hem bij de ledematen te pleiten: het had te veel gebrast en zou daarom gehangen worden. De maag wil graag het lijf overhalen om de keel te redden, want 'Laet gy de keel ophanghen / Wat zal de maegh, uw kock / En keuckenmaeght, ontfangen?'⁴

Het conflict kan ook voorkomen in het lichaam van een dier. Zo is er een fabel over de staart en het lijf van de adder.⁵ Het thema is van alle tijden en streken. Er is een heel oude versie in Indië, waarin de ziel en de zintuigen onenigheid hebben, en in het Egypte van de twintigste dynastie: de buik en het hoofd staan tegenover elkaar voor de rechtbank.⁶ Vaak is de fabel ingekort tot alleen maar een vergelijking: het lichaam staat voor de eenheid van een volk of een gemeenschap. De apostel Paulus heeft deze gedachte, die hij ontleend heeft aan de filosofische stroming van de stoa, graag en vaak gebruikt.⁷ Verre echo's van dit idee zijn nog steeds te horen in het dagelijks taalgebruik, als men het heeft over het hoofd van de staat, de lidmaten van de kerk, het hart van de samenleving en de onderbuik van Nederland.

Terwijl de meeste fabels in de loop der tijden tot verhaaltjes voor kinderen zijn geworden, heeft de fabel van de buik en de voeten het ver gebracht. Dat is voornamelijk te danken aan Livius, die ingenieus gebruik heeft gemaakt van deze fabel: ze speelt bij hem een dramatische rol in de vroege geschiedenis van Rome. Het was het jaar 494 voor Christus en het volk van Rome werd steeds sterker onderdrukt door de patriciërs. Op een gegeven ogenblik hadden de plebejers daar genoeg van. Ze vertrokken met heel hun hebben en houden naar de naburige Heilige Berg om daar een eigen stad te stichten. De senaat stuurde een man, in wie het volk vertrouwen had, Menenius Agrippa, naar de Heilige Berg om te onderhandelen. Het enige wat deze gezant deed was de fabel van de maag en de ledematen vertellen. Het volk begreep de boodschap en kwam terug naar Rome.⁸ De fabel is ook te vinden bij andere geschiedschrijvers die dezelfde episode behandelen, waaronder Plutarchus⁹ en Florus.¹⁰ De laatste heeft van het werk van Livius een uittreksel gemaakt dat in de middeleeuwen bekender was dan het werk van Livius zelf.¹¹

Er is ook een Griekse versie die aan Esopus werd toegeschreven. De vertaling van die fabel staat aan het begin van dit artikel afgedrukt. Ze is niet overgeleverd in de bekende fabelverzamelingen van Phaedrus, Babrius of Avianus. Toch heeft deze fabel een plaats gekregen in de middeleeuwse prozabewerking, die gebaseerd is op de fabels van Phaedrus, de *Romulus vulgaris* (3, 16).¹² In de vele middeleeuwse varianten loopt het conflict steevast uit op de ondergang van beide partijen, maar er zijn uitzonderingen.¹³ Bij Alexander Neckam eindigde de fabel met het herstel van de status quo.¹⁴ Dat heeft dit gedicht gemeen met een bewerking die op naam staat van Philippe de Grève.¹⁵ Ook eerder al in een prozaversie die voorkomt in de *Policraticus* van Johannes van Salisbury¹⁶ overleven de maag en de ledematen de opstand.¹⁷ Net als ten slotte in het ano-

nieme gedicht *Dyalogus lingue et ventris*, dat ook vaak *Carmen de ventre* wordt genoemd.¹⁸ Dat is het gedicht dat centraal staat in dit artikel.

2

De *Dyalogus lingue et ventris* is een gedicht in elegische disticha, een dichtsoort die veel werd gebruikt door Ovidius voor zijn amoureuze en didactische poëzie. In de handschriften die dit werk bevatten, wordt Ovidius dan ook meermalen genoemd als schrijver.¹⁹ Dat heeft het gedicht gemeen met vele andere in de middeleeuwen geschreven pseudo-ovidiaanse gedichten. Het dichtwerk, dat honderd disticha bevat, bestaat in hoofdzaak uit twee monologen. De tong spoort de lichaamsdelen aan om in opstand te komen tegen de tirannie van de maag (v. 7-100). Wanneer door de staking de leden te gronde dreigen te gaan aan zwakte, vraagt de tong waaraan ze dat te danken hebben (v. 123-146). De maag legt dan geduldig uit wat zijn functie is (v. 149-192). Het gedicht werd vanwege deze controverse tussen tong en maag door H. Walther ondergebracht bij het genre van het strijddgedicht.²⁰

In oudere literatuur wordt het gedicht ten onrechte toegeschreven aan Johannes van Salisbury. Dat komt omdat het een plaats heeft gekregen in de eerste gedrukte editie van zijn werk. Het staat tussen een gedicht, de *Entheticus* (ook in elegische disticha) en een prozawerk over de staat en de staatsman, de *Policraticus*.²¹ Het is heel goed mogelijk dat in het handschrift dat voor die eerste editie werd gebruikt, de *Dyalogus* op een lege pagina door een kopiist of lezer was toegevoegd.²² In de eerste druk staat voorafgaand aan het gedicht over de tong en de maag vermeld, dat de verzen dezelfde stof bevatten die ook in de navolgende *Policraticus* wordt gebruikt, en wel in boek VI, 24. Er staat niet expliciet bij dat het gedicht ook daadwerkelijk van Johannes van Salisbury is,²³ maar dat werd wel voetstoots aangenomen door de verzorgers van latere uitgaven.²⁴ In de handschriften met de *Dyalogus lingue et ventris* wordt echter Johannes van Salisbury nergens genoemd als auteur.

3

Wanneer het gedicht geschreven is, is onbekend. Er zijn nogal wat overeenkomsten met het werk van Johannes van Salisbury.²⁵ Dan is de vraag welke

versie de vroegste is. Volgens Lenz zou de prozaversie van de fabel die Johannes van Salisbury in zijn *Policraticus* geeft, een reactie kunnen zijn op de *Dyalogus lingue et ventris* en tegelijk ook een correctie.²⁶ Dan zou het gedicht ontstaan zijn voordat Johannes van Salisbury de *Policraticus* schreef en dat werk moet omstreeks 1159 gedateerd worden.²⁷ De fabel wordt in de *Policraticus* door paus Adrianus IV, een persoonlijke vriend en een landgenoot van Johannes,²⁸ verteld in een vertrouwelijk gesprek. Johannes verwoordt tegenover de paus de kritiek van het gewone volk op de machthebbers van de wereld en de kerk. Vooral de hebzucht en omkoopbaarheid van sommige hoge kerkelijke functionarissen moeten het ontgelden. De fabel die de paus dan vertelt, is een antwoord op deze klacht en heeft als moraal dat je de overheid gehoorzaam moet zijn, ook al maakt die veel fouten en is er aanleiding tot gerechtvaardigde kritiek.

Dat de prozafabel een correctie is op de *Dyalogus lingue et ventris*, zou vooral op te maken zijn uit de rol die de *ratio* speelt in de fabel die door de paus verteld wordt. Als de ledematen worden opgesomd die door de staking niet meer kunnen functioneren, wordt de tong als laatste genoemd. Zelfs de krachteloze tong (*ipsa lingua iners*) waagde het niet de gemeenschappelijke zaak te bepleiten, schrijft Johannes. Dit wijst erop dat Johannes een versie kent waarin de tong wel functioneert. In het gedicht kan de tong inderdaad, hoewel met moeite, nog wel tegen de maag spreken. Bij Johannes wordt de rol van de tong overgenomen door de *ratio*. De *ratio* is wel nog fit genoeg om de opstandige ledematen weer bij zinnen te brengen. Immers, volgens een door de paus aan het eind van de fabel aangehaalde deskundige, de Romeinse arts Quintus Serenus, wordt het brein het laatst aangetast, pas als de maag faalt.²⁹ Die keuze voor de *ratio* wordt in wezen door het gedicht zelf aangereikt. In de verzen 87-89 zegt de tong dat de ledematen worden geregeerd door de maag, terwijl de *ratio* dat zou moeten doen. Er zijn meer aanwijzingen dat Johannes van Salisbury het gedicht heeft gekend. Een belangrijke overeenkomst is het aantal dagen vasten, een gegeven dat verder geen rol speelt in de verschillende versies van de fabel. Terwijl Neckam het nog wel heeft over *paucos dies* (een paar dagen), zijn de *Dyalogus* en Johannes van Salisbury het erover eens dat de honger drie dagen duurt. Beiden beschrijven heel precies de gevolgen van het vasten op de eerste, tweede en derde dag.³⁰ Verder zegt de maag in de *Dyalogus* met nadruk dat hij niet de meester is (*dominus* in v. 157) maar een dienaar (*minister* in 165). Hij noemt zich de kok (*cocus* in 166) en even later de hofmeester, flink hoger op de sociale ladder (*dispensator* in 185). Dat woord wordt ook door Johannes in de fabel gebezigd.³¹

De boodschap van de *Dyalogus lingue et ventris*, dat de maag dienaar is, wordt evenwel door paus Adrianus gecorrigeerd: 'De taak van de maag in het lichaam is dezelfde als die van de vorst in de staat ... Je moet dus niet de hardvochtigheid van onze kerkelijke of wereldse vorsten meten, maar let op het nut van allen.'³² En hij haalt daarbij weer Quintus Serenus aan: 'Het ziet ernaar uit dat zij die beweren dat de maag de koning van het hele lichaam is, zich verlaten op de ware *ratio*.'³³

Opvallend is dat het gebruik van het woord *cocus* en de functie van de kok de dichter van *Dyalogus lingue et ventris* ertoe brengen om enige verzen (v. 167-172) te wijden aan de spijsvertering. Dat ligt voor de hand, want men zag in de middeleeuwen het verteren van voedsel als een kookproces.³⁴ Deze aandacht voor de vertering van voedsel is ook te vinden in de dichterlijke bewerking die Alexander Neckam gaf in *De ventre et membris*. Hier wordt het proces beschreven met maar liefst 25 disticha, de helft van het gedicht.³⁵ De maag verdedigt zich tegen de opstandige ledematen door te zeggen dat hij niet de meester is, maar een knecht.³⁶ Ook in dit gedicht vergelijkt de maag zich met een kok (v. 15) en beschrijft hij uitvoerig zijn werk en dat van de lever in het verteringsproces (v. 21-34).

4

De *editio princeps* van de *Dyalogus lingue et ventris* van omstreeks 1480 was door de broeders van het gemene leven in Brussel verzorgd als onderdeel van werk van Johannes van Salisbury. In die kringen bestond blijkbaar belangstelling voor dit gedicht. Geert Grote citeert er vier regels uit (v. 89-92) in een brief aan een kartuizermonnik in een pleidooi voor matigheid met eten en drinken.³⁷ Die interesse is, gezien de boodschap die het gedicht uitdraagt, niet verwonderlijk. Die komt het best tot uiting in vers 163-164: 'Zij [de Natuur] schreef aan ons allen voor om alles gemeenschappelijk te doen, zodat niemand iets zou willen hebben dat van hemzelf is.'³⁸ Dat is overigens bijna woordelijk hetzelfde als wat Erasmus schrijft in zijn *Encheiridion militis christiani*: 'Hij moet maar denken dat al zijn goederen voor allen gemeenschappelijk zijn. Christelijke liefde kent geen eigendom.'³⁹ En even verderop staat: 'Wij zijn allen met elkaar ledematen van één lichaam; de samen verbonden leden vormen het lichaam, het hoofd van het lichaam is Jezus Christus.'⁴⁰

Van het gedicht zijn 23 handschriften bekend.⁴¹ De populariteit van het werk blijkt ook uit het aantal gedrukte edities die aan het eind van de vijftiende eeuw uitkwamen en die bestemd waren voor gebruik op school. In Keulen verscheen bij Ludwig von Renchen omstreeks 1495 een uitgave met commentaar in het Latijn tussen de regels en voorafgegaan en gevolgd door citaten uit de kerkvaders.⁴² In Engeland was kort daarvoor bij Richard Pynson al een editie verschenen, die gedrukt was voor William Horman. Deze was tussen 1485 en 1535 in verschillende functies verbonden aan Eton College. Die editie was dus ook bedoeld voor gebruik op school en had tussen de regels aantekeningen in het Engels. Volgens Duff kan dit werk in 1493-1494 gedateerd worden.⁴³ Hier van volgden herdrukken onder andere in Parijs. Voor deze uitgaven was het interlineaire commentaar vertaald in het Latijn. In twee Parijse edities zijn nog resten te vinden van de Engelse aantekeningen.⁴⁴ Zo staat boven *miles* in vers 75 *a man of vvarre* geannoteerd en boven *ledis* in vers 132 *hurtyst*. Het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek, dat hier gebruikt is, is circa 1495 gedrukt in Parijs voor Claude Jaumar, mogelijk door Etienne Jehannot.⁴⁵

Claude Jaumar noemde zich *librarius juratus* (beëdigde bibliothecaris) van de universiteit van Parijs en was werkzaam in de Rue Saint-Jacques *ad intersignum du Coq* (bij het uithangbord van de haan). Pierre le Dru en Etienne Jehannot werkten voor hem.⁴⁶ De tekst in de Franse edities was rijkelijk voorzien van aantekeningen, korte samenvattingen en vooral woord- en zinsverklaringen tussen de regels in. De jonge gebruiker kon zijn Latijnse woordenschat vergroten met een keur aan synoniemen. In de tekst van de druk die hier gebruikt is, zijn enkele drukfouten verbeterd die nog wel voorkwamen in de vorige editie:⁴⁷ *sumnos* (v. 16), *colonus* (v. 75), *Palus* (v. 91). De drukfout *regnat* (v. 98) is blijven staan. Er zijn kleine veranderingen: *servicio* (v. 49) en *degero* (v. 171). Bovendien is in deze editie bij elke wisseling van spreker in de kantlijn toegevoegd wie aan het woord is: *Actor loquitur* (de auteur spreekt), *Lingua loquitur* enzovoort. Zouden deze drukken van Pynson en navolgers van oorsprong nog een andere functie gehad hebben?⁴⁸ Het gedicht heeft dramatische mogelijkheden met de drie rollen van auteur, maag en tong (en nog een heleboel zwijgende rollen).⁴⁹

5

Het Latijn van het gedicht is betrekkelijk eenvoudig. Vooral het veelvuldige gebruik van de stijlfiguur *anafora* maakt dat de tekst door herhaling van

hetzelfde woord of verwante woorden gemakkelijk te volgen is. Zo zijn er in slechts enkele verzen de volgende voorbeelden te geven: *imminet inde ... imminet inde* (20), *Preveniasque ... preveniasque* (v. 22), *Sic ... sic* (v. 23), *falsa ... falsum*, *Fallo* (v. 28-30). De zinnen zijn vaak kort en parallel opgebouwd, soms staccato, zoals in de verzen 15-18; slechts zelden overschrijden ze de grenzen van het distichon. Lastiger constructies als *ablativus absolutus*, *gerundivum* en *accusativus cum infinitivo* komen slechts zeer spaarzaam voor. Het gedicht lijkt van meet af aan geschikt om enerzijds de kennis van de Latijnse taal te vergroten, anderzijds de kunst van *controversia* en *suasoria* voor het debat bij te brengen. Verder laat de dichter zien hoe hij de woorden *rhetorico ... colore* (v. 5) kan versieren. Het gedicht op zichzelf is een overtuigend voorbeeld van het stijlmiddel *amplificatio*: de fabel van enkele regels is hier uitgebreid tot 200 versregels. Graag maakt de dichter gebruik van alliteratie (v. 151-152) en woordspel (v. 82). Een enkele keer wordt effectief rijm toegepast (v. 128, 146). De dichter houdt zich op een enkele uitzondering na aan de regels van de Latijnse poëzie wat het metrum en de prosodie betreft. Het is mogelijk dat er in de loop der tijden met het overschrijven foutjes zijn binnengeslopen. Lenz heeft in zijn editie deze metrische en prosodische uitglijders weggewerkt.

De dichter is in zoverre origineel te noemen dat hij niet vaak teruggrijpt naar de klassieke Latijnse literatuur. Er zijn enige uitzonderingen. Niet voor niets citeert de tong aan het begin van zijn betoog in vers 7 het achtste vers uit de proloog van het epos *Bellum civile* van Lucanus, dat handelt over de Romeinse burgeroorlog tussen Caesar en Pompeius. Er gaat nu immers een burgeroorlog tussen de leden van het lichaam uitbreken.

6

De hiernavolgende tekst van de *Dyalogus lingue et ventris* is die van de incunabel in de Koninklijke Bibliotheek met de signatuur KBH 232 E 34 (zie voor verdere gegevens onder 4). De schrijfwijze van de letters is aangepast aan het hedendaagse gebruik. Ook is het gebruik van interpunctie en hoofdletters volgens de normen van nu. De interlineaire aantekeningen en het commentaar in de kantlijn van deze editie zijn weggelaten. Wel zijn de door een editeur toegevoegde tussentekstjes gecursiveerd overgenomen. Na de tekst en de vertaling volgt een lijst van de belangrijkste verschillen met de kritische tekstuitgave van Lenz.

CPH

Dyalogus lingue/et ventris

per dyalogū cōpositus religiose locū de cū vilitate
Hic libellus, qui sancte/et incunde docet:
nō crapulosi. nō octosi.
 q̄ homines sobrii & laboriosi esse debent:
id est declarat vt pedes/et manus zc. hoīs p quib⁹ me
 demonstrat: qualiter cetera membra / lingua
bz lingua loquitur. contra ventrem. hic libellus demonstrat.
 loquente: ventrem accusant. & qualiter: lingua/
ad cetera. seipsum excusans.
 et ceteris membris venter respondet. Et sunt
hic carminū. difficile.
 coniuncte sententiarum/et vocabulorum pro/
expositiones.
 prie declarationes.

Concillium zc.
 In hoc preambulo au tor declarat qualiter omnia membra corporis vnum in locum cōgregata: de ventre cōqueruntur et lamentantur: q̄ ille vorax: turpis vter es dominus sibi. Itā membra dicūt: q̄ illa laborant & lucrantur: et q̄ venter inutilis solus omnia deuorat. Et qualiter lingua post multos sermones membrorum contra ventrem membra alloq̄.

Verba autoris.

Ancilliu celebrat humani corporis art:
cōgregationē solēnter facit id est hoīs membra. ipsa ipsi. .i. differunt & dicunt.
 Inter se. de se plurima verba serunt.
Contingit cōtra locutio membra sup.
 Incidit in ventrem sermo. de ventre queruntur:
.i. venter pessimus nimium aggrauat. artus.
 Quod grauis est dñs. et nimis vrget eos.
post multa. eloq̄nti & oratorio exornans cū ornatu.
 Tandem rhetorico pingens sua verba colore:
cū pulchris verbis alloq̄t. cetera membra. irata contra ventrem.
 Aggreditur fratres lingua superba suos.

Quis zc.
 In hac parte lingua loquitur ad cetera membra grauitat accūsans furores ventris et eius gulam.

Lingua contra ventrem loquitur.
qualis & quātus rabies. q. d. magna. audacia nri vētris
Quis furo? o cines/ q̄ tāta licētia fratris:
suis fratribus vlem. seruitem.
 Audeat in nobis ponere turpe iugum?
 a. i.

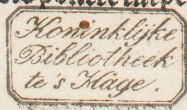

Foto van de eerste bladzijde uit de incunabel in de Koninklijke Bibliotheek (signatuur KBH 232 E 34) met het begin van de Dyalogus lingue et ventris.

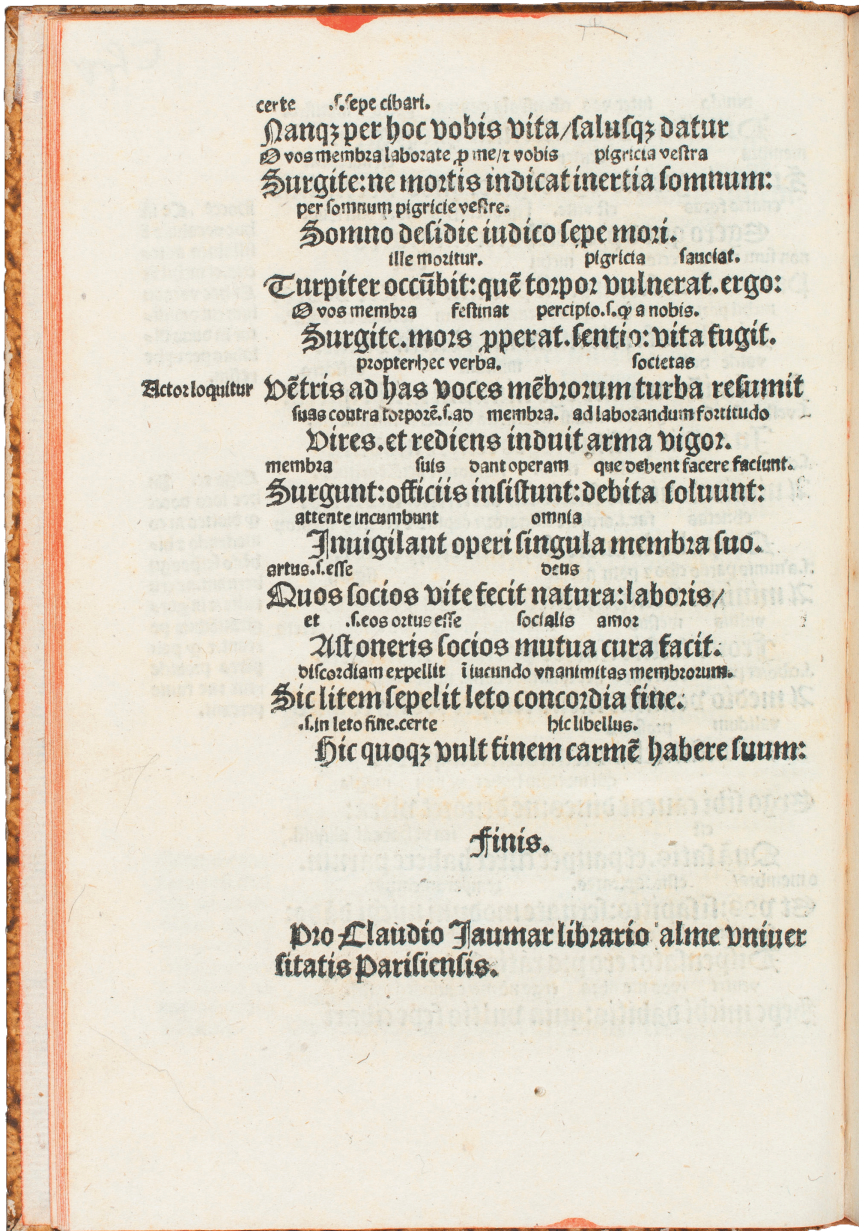

Foto van de laatste bladzijde van de *Dyalogus lingue et ventris* met in de marge de aanduiding voor een sprekerswisseling.

mi des belieuet en ghebruyken altyt minen wille En hier om want ic in mijnre
 vyfheyt ben en wil noch en begheere nyemants epgben te sijn **D**er mede ont
 te vullen mijnre buyck en wil ic my seluen onder epgbenscap niet stellen. waer o
 mijn lieue broeder **N**a dien dattet sijn uwe ghewoenten ghebondē te wesen so
 onderhoudet En ic wil leuen als ic ghewoenliken ben Hier o ist datmen om al
 le d werelt rychedome sijn vā goude Epghe vyfdomē te recht niet coopē en soude

Die sestiende fabule die welcke is vanden handen vanden voeten en vanden
 buycke en bewijst Hoe soude die ghene goet ofte duecht doen eenen ande
 ren die hem seluen niet en doech noch goet doen en can **W**aer af dat **E**zopus v
 telt eene aldus danighe fabule

In tyden voerledē soe hadde die handen en die voeten twyft teghens den
 buycke den welckē si toe sprakē al? Alle tghene dat wi mids onsen arbeit
 winnē moghē dat etet en verteert ghi En doet niet **D**aer o est dat wij v niet
 meer teten en willen gheue **N**er willen v vā hongher late steruen En als die
 buyck hongherde soe begonste hy te crēten segghende **H**elaes ic sterue vā hon
 gher gheuet my teten En die handen en voeten seiden. wij en sullens niet doe.
 En daer om want die buyck niet teten en hadde so waelt dat die conduyct daer
 die spise doer lidet ghesloten werden En een weynich tijts daer na so wouden
 die handē en die voeten ouermits die Crancheit en stette die si gheuoelden den
 buyck gheuen teten **N**er het was veel te laet. wāt die Conduyten wāt ghelso
 ten. En daer om en mochtē die lee den den anderē. dats den buyck gheē goet
 doen noch in sladen slaen **H**ier om ist dat soe wie die den buyck niet welen regiert

D i

Tekst

Dyalogus lingue et ventris

Hic libellus qui sancte et iucunde docet quod homines sobrii et laboriosi esse debent, demonstrat qualiter cetera membra lingua loquente ventrem accusant et qualiter lingue et ceteris membris venter respondet. Et sunt coniuncte sententiarum et vocabulorum proprie declarationes.

Verba auctoris

Concilium celebrant humani corporis artus;
 Inter se de se plurima verba serunt.
 Incidit in ventrem sermo, de ventre queruntur,
 Quod gravis est dominus et nimis urget eos.
 Tandem rhetorico pingens sua verba colore
 Aggreditur fratres lingua superba suos: 5

Lingua contra ventrem loquitur

‘Quis furor, o cives, que tanta licentia fratris
 Audeat in nobis ponere turpe iugum?
 Turpe iugum certe, quando servus dominatur
 Et dominus servit; hic iubet, ille facit. 10
 Certe nos servi turpes, digni cruce, cunctis
 Ludibrium, miseri degeneresque sumus.
 Nam ventrem dominum nobis elegimus ipsi,
 Omnia colligimus, que sibi grata putat.
 Nulla quies nobis: monet hunc, monet hunc, vocat illum: 15
 ‘Surge, piger, somnos excute, tolle moras.
 Quere cibos epulasque para vinumque propina,
 Mensam pone: dies preterit, hora fugit.
 Ecce duo veniunt hostes mortemque minantur:
 Imminet inde fames, imminet inde sitis. 20
 Ergo deficiam, nisi subvenias michi velox
 Preveniasque famem preveniasque sitim.’
 Sic me, sic alios pulsat lascivia ventris
 Et me plus aliis turgidus ille premit.
 Me, quasi preconem causarum, iurgia sepe 25
 Exercere iubet parvaque dona sequi.

Vertaling

Dialogo van tong en maag

Dit boekje, dat op een gewetensvolle en aangename manier leert dat mensen matig en werkzaam moeten zijn, laat zien hoe de andere ledematen bij monde van de tong de maag beschuldigen en hoe de maag de tong en de andere ledematen antwoord geeft. Ook zijn er passende verklaringen van zinnen en woorden toegevoegd.

De woorden van de schrijver

In groten getale gingen de leden van het menselijke lichaam ter vergadering;⁵⁰
 zij hadden met elkaar zeer veel over elkaar te vertellen.
 Het gesprek kwam op de maag; ze klaagden over de maag,
 omdat hij een lastige meester was en hen te veel onder druk zette.
 Ten slotte richtte de trotse tong zich tot zijn broeders, 5
 terwijl hij zijn woorden op retorische wijze kleurde:

De tong spreekt tegen de maag

‘Wat is dit voor een waanzin, burgers, wat een grote euveldoed van een broeder,⁵¹
 dat hij ons een schandelijk juk durft op te leggen?
 Werkelijk een schandelijk juk, omdat de slaaf de meester is
 en de meester dient: hij beveelt en de ander doet het. 10
 Wij zijn zeker laffe slaven en verdienen ons kruis, voor allen
 een mikpunt van spot; we zijn ellendig en ontaard.
 Wij hebben immers zelf de maag als onze meester uitgekozen:
 wij brengen alles bijeen wat hij voor zichzelf gewenst vindt.
 Wij hebben geen rust: hij maant deze, maant gene, roept een ander: 15
 ‘Sta op, luilak, schud de slaap van je af, schiet een beetje op.
 Ga eten halen, maak gerechten klaar en schenk wijn in.
 Dek de tafel; de dag verstrijkt, het uur vliegt voorbij.
 Kijk daar komen twee vijanden en ze dreigen met de dood:
 aan de ene kant belaagt de honger mij en
 aan de andere kant dorst. 20
 Ik zal dus bezwijken, als je mij niet snel te hulp komt
 en de honger en dorst vóór bent.’
 Zo jaagt de overmaat van de maag mij en de anderen voort
 en opgeblazen als hij is, oefent hij op mij meer druk uit dan op anderen.
 Hij beveelt me vaak om als woordvoerder voor de rechtbank processen 25
 te voeren en armzalige geschenken na te jagen.⁵²

Et modo patronus, modo iudex et modo testis
 Clamo, iura patrum contero, falsa loquor.
 Sub specie veri curans inducere falsum
 Fallo, periuro preterioque fidem. 30
 Fasque nephasque simul equali pondere libro,
 Per licitum pariter illicitumque vagor.
 Si lateri vel pontificis vel principis asto,
 Tunc unguenta paro blanda placere volens. 35
 Ungo blandiciis, ut delicias sibi venter
 Accumulet: voces distrahit ille meas.
 Nonne manus nostre ventri servire laborant?
 Nonne minas eius imperiumque timent?
 Furantur, rapiunt, operantur et omnia venter
 Suscipit et sorbet omnia Scylla vorax. 40
 Huic oculus servit venator, currit ubique,
 Nunciat hic domino, que meliora videt.
 Heu pedibus quantos induxit sepe labores,
 Quos nimis affligit, quos sine lege premit.
 Inde dolor nostri consumit corporis ossa, 45
 Membra quatit, vires haurit aratque cutem.
 Est ad servitium nobis studiosa voluntas,
 Gratia nulla tamen: conqueror inde magis.
 Nam cum servitio respondet gratia, multum
 Temperat, immo facit dulce laboris onus. 50
 Huic vero cum multa damus, cum multa paramus,
 Non cessat querulus dicere: 'Pauca datis'.
 Si dederis hodie, nisi cras dederis, nisi rursum
 Et rursum dederis, perdere prima potes.
 Et si forte suis dicit: 'Satis est, satis illud', 55
 Post modicum tempus incipit esse parum.
 Dicite, quis tantam possit satiare Carybdim.
 Dicite: quanta cupit, quis dare tanta potest?
 Hic etiam nostros auget cumulatque dolores.
 Et gula nos nimium pessima sepe premit: 60
 Illi gustus adest, hic portam servit et illa est
 Vilis leno, procax garcio, scurra vagus.
 Hi duo per mundi currunt elementa. Quid aer,
 Quid pariat tellus, quid freta, scire volunt.
 Non volucris penna, non evadet fera cursu, 65
 Non piscis toto gurgite tutus erit.

Nu eens schreeuw ik me schor als advocaat, dan als rechter en dan weer als getuige,
 ik vertrap de wetten van de voorvaderen, spreek leugens.
 Terwijl ik wat vals is als de waarheid laat presenteren,
 lieg ik, ben ik meinedig en omzeil het woord van trouw. 30
 Ik laat tegelijk goed en kwaad even zwaar wegen,
 ik zwerf net zo goed langs wat mag en wat niet mag.
 Als ik een priester of prins ter zijde sta,
 dan produceer ik oliegladde vleierijen, omdat ik wil behagen.
 Ik zelf met vleierijen met het doel dat de maag voor zichzelf lekkernijen 35
 kan opstapelen; hij gebruikt mijn stem voor allerlei doeleinden.
 Doen onze handen niet hun best de maag te dienen?
 Zijn ze niet bang voor zijn dreigementen en macht?
 Ze stelen, ze roven, ze zwoegen en de maag
 neemt alles aan en verzwelgt alles als een vraatzuchtige Scylla.⁵³ 40
 Het oog dient hem als jager, spiedt overal in het rond.
 Hij meldt de meester de betere dingen die hij ziet.
 Ach, tot welke grote krachttoeren heeft hij de voeten vaak gebracht.
 Hij beult ze af, te erg, hij onderdrukt ze wetteloos.
 Daarom doet verdriet de botten van ons lichaam wegteren, 45
 doet de leden schokken, put de krachten uit en ploegt voren in de huid.
 Wij hebben een volijverige bereidwilligheid om te dienen.
 Toch krijgen we geen dank: daarom klaag ik eens te meer.
 Dankbaarheid is immers het antwoord op een dienst:
 zij verzacht veel, beter nog, ze maakt de last van het werk aangenaam. 50
 Maar terwijl we hem veel geven en veel voor hem klaarmaken,
 houdt hij niet op met klagen: 'Jullie geven weinig.'
 Stel dat je vandaag zou geven: als je morgen niet geeft, als je niet weer
 en nog een keer geeft, kun je een bedankje voor het eerst wel vergeten.
 En als hij misschien tegen de zijnen zegt: 'Het is genoeg; dat is wel genoeg', 55
 begint dat na korte tijd te weinig te zijn.
 Zeg eens, wie een zo grote Charybdis kan verzadigen.⁵⁴
 Zeg op: wie kan zoveel geven, als hij wil hebben?
 Ook vermeerdert hij onze ergernissen en stapelt ze op.
 Ook de wel heel slechte keel oefent vaak erg veel druk op ons uit.⁵⁵ 60
 De smaak helpt hem: hij heeft dienst als poortwachter en de ander
 is een goedkope pooier, een brutale knecht en een ongeregelde tafelschuimer.⁵⁶
 Zij doorkruisen met z'n tweeën de elementen van de wereld.⁵⁷ Wat de lucht
 voortbrengt of de aarde en de zeeën, willen ze weten.⁵⁸
 Geen vogel ontkomt door weg te vliegen, geen wild dier door weg te rennen, 65
 geen vis zal veilig zijn in heel de woeste zee.

Noverunt varios hi dispensare sapes, Ut magis alliciant illiciantque cibus.	
Gustus discernit quod transmittit gula, venter Abscondit. Probat hic, hec rapit, ille capit.	70
O venter, quanto disturbas crimine mundum Immundumque facis, turpia queque movens.	
Propter te fiunt homicidia, furta, rapine, Insidie, strages, iurgia, bella, doli.	
Currit ad ecclesiam monachus, miles gerit arma, Quisquis sectatur lucra, colonus arat.	75
Ex te virtutum casus est animeque ruina, Membrorum pestes luxurieque lues.	
Tu Nabusardan princeps dominusque cocorum Nanque tibi sero, mane coquina strepit.	80
Tu follis tumidus, vas plenum sordibus, ymmo Plenus fece locus, non locus, immo lacus.	
Vos ergo fratres mecum discernite, qualis Hic dominus; mecum cernite, quale iugum.	
Turpe iugum credo, quando servus dominatur Et dominus servit; hic iubet, ille facit.	85
Turpe iugum vere, quando ratione sepulta In nobis venter imperat, illa silet.	
Vivere debemus non ventri, sed rationi. Vir bonus hanc, non hunc, captat habere ducem.	90
Paulus ait: 'Venter esce datur escaque ventri. Sunt duo iuncta sibi; perdat utrumque Deus.'	
Nos ergo pudeat tali servire patrono. Gloria nostra per hunc nobilitasque perit.	
Surgite, state, precor, animo pugnate virili. Magna parit nobis premia pugna brevis.	95
Eternum pereat, qui ventri serviat ultra. Sit procul a nobis, qui sua regna[t] ⁵⁹ feret.	
Sit sine fine labor, sit naufragium sine portu, Continuus sit ei perpetuusque dolor.'	100
His socios animat verbis facundia lingue Et monet et munit et docet esse viros.	
Ergo simul iunctos confederat una voluntas Astringitque sibi, quos ligat unus amor.	
Indicunt ventri bellum iurantque quod eius Vincula dissolvent destituentque iugum.	105

Zij weten allerlei lekkernijen te organiseren om meer te kunnen lokken en verleiden met spijzen.	
De smaak bepaalt wat de keel doorgeeft en de maag verstouwt; de een keurt, de ander transporteert en de baas accepteert.	70
O maag, wat is de misdadigheid groot waarmee je de schone wereld misvormt en vuil maakt, terwijl je alles wat schandelijk is, loswoelt!	
Om jou worden moorden gepleegd, diefstallen, roofpartijen, hinderlagen, slachtingen, rechtszaken, oorlogen en listige streken.	
De monnik rent naar de kerk, de ridder draagt de wapens, ieder jaagt winst na, de boer ploegt.	75
Door toedoen van jou raken deugden in verval, gaan zielen te gronde, raken de ledematen ziek en is er het verderf van genotzucht. ⁶⁰	
Jij bent een Nabusardan, ⁶¹ vorst en meester van de koks. ⁶² Voor jou is er immers laat en vroeg een levendige drukte in de keuken.	80
Jij bent een opgezwollen blaas, een vat vol viezigheid; nee, een put vol drek, niet slechts een put, nee, een heel bassin.	
Jullie, broeders, moeten dus met mij beseffen wat voor een meester hij is, jullie moeten met mij zien wat voor een juk het is.	
Een schandelijk juk, denk ik, omdat de slaaf de meester is, en de heer dient; hij beveelt en de ander doet het.	85
Werkelijk een schandelijk juk, omdat nu de redelijkheid op het kerkhof ligt, de maag over ons regeert en zij tot zwijgen is gebracht.	
Wij moeten leven, niet voor de maag, maar voor de redelijkheid. Een goed man streeft ernaar haar als leider te hebben, niet hem.	90
Paulus zegt: 'De maag is er voor het voedsel en het voedsel voor de maag.' De twee zijn met elkaar verbonden; 'moge God ze beiden tenietdoen.' ⁶³	
Wij moeten ons dus schamen zo'n baas te dienen. Onze glorie en goede naam gaan door hem te gronde.	
Sta op, wees standvastig, smee ik, vecht met mannenmoed. Een kort gevecht brengt ons een grote beloning.	95
Laat eeuwig tenietgaan die de maag nog langer wil dienen. Moge hij ver van ons zijn die zijn regering nog zal verdragen.	
Moge zijn zwoegen zonder eind zijn, moge hij schipbreuk lijden zonder haven, moge zijn verdriet continu zijn en eeuwigdurend.'	100
Met deze woorden bezielde de welsprekendheid van de tong zijn metgezellen en hij spoorde hen aan, gaf hen kracht en leerde hen mannen te zijn.	
Dus bracht een en dezelfde wil hen tezamen in een bondgenootschap en verbond hen aan elkaar: één verlangen verenigde hen.	
Ze verklaarden de maag de oorlog en zwoeren dat zij zijn boeien zouden verbreken en zijn juk afschudden.	105

Sic statuunt et sic confirmant: federe facto Ventrem destituunt nec famulantur ei.	
Iam pes, lingua, manus et cetera membra quiescunt. Pes negat ire, loqui lingua, iuvare manus.	110
Prima dies illis tranquillo tramite currit. Nec quicquam poscit ille nec illa ferunt.	
Altera ieiunum nescit compescere ventrem Latrantemque gulam pacificare nequit.	115
Tercia consumptos macie vix sustinet artus Nanque maligna nimis urget ubique fames.	
Pes torpet, manus egrotat, languet caput, ora Pallent, suspirant pectora, lingua tacet.	
Omnia turbantur in corpore, nullus in illo Est vigor, eger ibi luctus, ubique dolor.	120
Rursus post longos gemitus conamine multo Vix hos balbutit languida lingua sonos: 'Quid facimus? Nil proficimus, magis et magis omnes Deficimus, premimur affligimurque fame.	125
A ventris rabie venit hec iniuria nobis, Hoc eius nobis parturit ira malum.	
Sentio grande malum, sed causa mali michi clausa. Quod nocet, ecce patet; cur nocet iste, latet.	
Nunc igitur, fratres, vobis presentibus ipsum Conveniam, queram, que sit origo mali.'	130
Tunc se convertens ad ventrem lingua: 'Quid' inquit 'Tam male nos ledis? Hic furor unde tibi?	
Respice, nonne tuos concives perdere curas? Quando vides casum, non relevare paras?	
Hostis es et civis; hec recta fronte repugnant; Iuncta sibi melius, civis, amicus erunt.	135
Et vacuum et plenum te semper habebimus hostem? Semper erit nobis tristis uterque status?	
Quando tumes plenus nimia de mole gravatus, Tunc semper tecum nos facis esse graves.	140
Quando iaces vacuus, quia te ieiunia ledunt, Latras et querulus nos facis esse graves.	[140a] ⁶⁴ [140b]
Ergo precor miserere tui, miserere tuorum, Nec tecum pereant, teque tuosque iuva.	[141]
Exponas, cur non quereris vel quid tibi queris Et ne queso noce, sed facienda doce'.	145

- Aldus besloten zij en aldus bekrachtigden zij het: na het verdrag gesloten te hebben lieten ze de maag in de steek en dienden hem niet.
- Eindelijk hadden de voet, de tong en de andere ledematen rust.
De voet weigerde te gaan, de tong weigerde te spreken, de hand te helpen. 110
- De eerste dag ging aan hen voorbij langs een rustig pad.
Hij vroeg niets en zij brachten hem niets.
- De volgende dag wist men de hongerige maag niet in bedwang te houden en kon de blaffende keel niet kalmeren.
- De derde dag hield de uitgehongerde ledematen maar nauwelijks op de been, 115
want een gemene honger kwelde hen overal ten zeerste.
- De voet was verlamd, de hand was ziek, het hoofd kwijnende, het gelaat was bleek, de borst zuchtte, de tong zweeg.
- Alles in het lichaam raakte verstoord, er was daarin geen
kracht, daar was smartelijke droefheid en overal pijn. 120
- Opnieuw was het de verzwakte tong, die na diepe zuchten met grote inspanning nog maar net deze klanken kon uitstoten:
- ‘Waar zijn we mee bezig? We brengen niets tot stand, we worden met z’n allen steeds zwakker, we worden in het nauw gebracht en gekweld door honger.
- Dit onrecht overkomt ons door de razernij van de maag. 125
Zijn woede baart ons dit kwaad.⁶⁵
- Ik voel een groot onheil, maar de oorzaak van het onheil is voor mij onbekend.
Wat schaadt, wel kijk, dat is duidelijk; waarom hij schaadt, is verborgen.
- Daarom zal ik nu, broeders, in jullie aanwezigheid hem
opzoeken en vragen wat de oorzaak van het kwaad is.’ 130
- Toen wendde de tong zich tot de maag en zei: ‘Waarom benadeel je ons zo ten onrechte? Waar komt deze waanzin van jou vandaan?
- Denk na, je wil toch niet je medeburgers te gronde richten?
Wanneer je een ongeluk ziet, ga je dan niet helpen?
- Je bent vijand én burger: deze begrippen staan recht tegenover elkaar; 135
ze zullen beter met elkaar verbonden zijn: burger én vriend.
- Zullen wij je altijd tot vijand hebben, of je nu leeg bent of volgegeten?
Zullen beide situaties voor ons altijd ellendig zijn?
- Wanneer je volgegeten opzwelt en zwaar geworden bent door een te grote last,⁶⁶
dan maak je altijd dat wij samen met jou zwaar zijn. 140
- Wanneer je neerligt met lege maag, blaf je omdat honger je kwelt,
en maak je door zo te klagen dat wij het ook zwaar hebben.
- Ik smeed je dus, heb medelijden met jezelf, heb medelijden met de jouwen
en laat ze niet met jou omkomen, help jezelf en je medeleden.
- Je moet uitleggen waarom je niet klaagt of wat je zoekt voor jezelf. 145
En breng alsjeblieft geen schade toe, maar vertel wat we moeten doen.’

His verbis claudit verbis sermones lingua vicemque Venter ei reddens incipit ita loqui:	[145]
<i>Lingue et ceteris membris venter respondet</i>	
'Audiui lingue strepitus iam, sed patienter Sustinui, fratres; ledimur inde parum.	150
Lingua quidem membrum modicum, sed molle citoque Labitur et loquitur sepius absque modo.	[150]
Nam de scintilla magnum fovet et movet ignem. In fornace sua fabricat inde dolos.	155
Inde nimis nostros agitat discordia cives, Nam pacem turbat et michi tela iacit.	[155]
Me dominum, fratres, vobis ostendit et hostem, Sed scio quod vobis servio vosque colo.	[155]
Cum nos de massa rerum Natura vocavit Et nobis formam materiamque dedit,	160
Corpore compegit uno, coniunxit amico Federe, nos semper iungeret unus amor.	[160]
Omnia precepit fieri communia nobis Omnibus, ut proprium nullus habere velit.	165 [163]
Omnibus officia distinxit meque ministrum Constituit vobis et dedit esse cocum.	[165]
Inde paro vobis escas, alimenta ministro. Vitam conservo, pauca reservo michi.	[165]
Vos datis, accipio; susceptum decoquo; coctum Distribuo vobis, fercula queque gero.	170 [168]
Si vos ingeritis, ego digero; quod nocet, illud Egero; quod prodest, hocce cuique gero.	[170]
Pauper sum servus, nil possum ponere vobis, Si nil confertis, nam mea bursa vacat.	175
Nec nimium curo nec ego nimium michi quero, In medio positus opto tenere modum	[175]
A nimio veniunt fastidia, crimina, morbus, Crapula, luxurie fax laterisque dolor.	[175]
A minimo veniunt infeste mortis ymago, Frons tristis, facies pallida, laxa cutis.	180
A medio veniunt mens semper sobria, corpus Robustum, felix vita, iocunda quies.	[180]
Ergo sibi caveat dives, ne devoret ultra	

Met deze woorden eindigde de tong zijn verhaal en op zijn beurt
begon de maag aldus tegen hem te spreken:

De maag geeft de tong en de andere lichaamsdelen antwoord

'Ik heb het geraas van de tong wel gehoord, maar ik heb het geduldig
verdragen, broeders: we worden daardoor niet erg gekwetst. 150
De tong is wel een klein lichaamsdeel, maar zwak en glijdt snel uit⁶⁷
en spreekt vaak zonder maat te houden.⁶⁸
Want uit een vonkje wakkert hij een groot vuur aan en doet het oplaaien;
in zijn oven smeedt hij daarmee listen.
Daardoor brengt verdeeldheid onze burgers ten zeerste in verwarring, 155
want hij verstoort de vrede en schiet pijlen op mij af.
Hij schildert mij voor jullie, broeders, af als meester en vijand,
maar ik weet dat ik jullie dien en voor jullie zorg.
Sinds de Natuur ons te voorschijn riep uit een klomp materie
en ons vorm en substantie gaf, 160
ons samensmeedde in één lichaam en verenigde in een vriendschappelijke
verbintenis, zou één liefde ons altijd moeten verbinden.
Zij schreef aan ons allen voor alles gemeenschappelijk te doen,
zodat niemand iets zou willen hebben dat van hemzelf is.
Zij gaf allen verschillende taken en maakte mij tot dienaar 165
van jullie en stond toe dat ik de kok was.
Daarom maak ik voor jullie eten klaar, ik lever voedingsstoffen.
Ik houd het leven in stand, ik houd maar weinig voor mijzelf.
Jullie geven, ik ontvang; ik kook wat ik gekregen heb, en wat ik gekookt heb,
verdeel ik onder jullie: alle soorten gerechten dien ik op. 170
Als jullie iets binnen hebben gebracht, verteer ik het: wat schadelijk is, dat
voer ik af; wat nuttig is, dat is juist wat ik aan ieder doorgeef.⁶⁹
Ik ben een arme slaaf, ik kan jullie niets voorzetten
als jullie niets bijdragen, want mijn portemonnee is leeg.⁷⁰
Ik geef daar niet veel om en ik vraag niet erg veel voor mijzelf. 175
Omdat ik in het midden ben geplaatst, wil ik graag maat houden.
Van teveel komt walging, misdaad, ziekte,
dronkenschap, de fakkel van de genotzucht en pijn in de zij.
Van veel te weinig komt de dreigende gedaante van de dood,
een somber gelaat, een bleek gezicht en een slappe huid. 180
Van de middelmaat komt een altijd nuchtere geest,
een krachtig lichaam, een gelukkig leven en aangename rust.
De rijke moet dus oppassen dat hij niet meer verslindt

Quam satis, et pauper curet habere parum.	
Et vos, si sapitis, servate modum michi dando.	185
Dispensator ero pro ratione dati.	
Sepe michi dabit, quia vultis sepe cibari,	[185]
Nanque per hoc vobis vita salusque datur.	
Surgite, ne mortis indicat inertia somnum.	
Somno desidia iudico sepe mori.	190
Turpiter occumbit, quem torpor vulnerat. Ergo	
Surgite, mors properat, sentio: vita fugit.'	[190]
Ventris ad has voces membrorum turba resumit	
Vires et rediens induit arma vigor.	
Surgunt, officiis insistunt, debita solvunt.	195
Invigilant operi singula membra suo.	
Quos socios vite fecit Natura, laboris	[195]
Ast oneris socios mutua cura facit.	
Sic litem sepelit leto concordia fine,	
Hic quoque vult finem carmen habere suum.	200

Finis.

Pro Claudio Iaumar librario alme universitatis Parisiensis.

dan genoeg is, en de arme moet zorgen dat hij een weinig heeft.
 En jullie moeten, als jullie verstandig zijn, maat houden, wanneer jullie aan mij leveren.
 Ik zal uitdelen naar rato van wat jullie gegeven hebben.⁷¹
 Jullie zullen regelmatig aan mij geven, omdat jullie regelmatig eten willen krijgen.
 Want hierdoor wordt jullie leven gegeven en gezondheid.
 Sta op om te verhinderen dat laksheid een teken is van de slaap van de dood.
 Ik ben van oordeel dat men vaak sterft door de slaap van de nalatigheid.⁷² 190
 Hij sterft een smadelijke dood die vanwege traagheid verwond wordt. Dus
 sta op: de dood komt er al aan; ik voel het, het leven vlucht.
 Op deze woorden van de maag kreeg de drom van lichaamsdelen
 hun krachten terug en de terugkerende energie maakte hen geharnast.
 Ze stonden op, ze legden zich toe op hun taken, ze deden wat ze moesten doen. 195
 Wakker deden de ledematen elk afzonderlijk hun werk.
 Die de natuur tot bondgenoten voor het leven had gemaakt,
 maakte de zorg voor elkaar tot bondgenoten in werk en last.
 Zo droeg eensgezindheid de onenigheid ten grave met een vrolijk einde,
 Ook het gedicht moet nu eindigen. 200

Einde.

Voor Claude Iaumar, bibliothecaris van de zegenrijke universiteit van Parijs.

Tekstvarianten

Hier volgt een lijst van de belangrijkste verschillen met de teksteditie van Lenz. Eenvoudige spellingsvarianten zijn niet in de lijst opgenomen. Lenz heeft de spelling van zijn tekst omgebogen naar de gangbare spelling van het Latijn. Zo gebruikt hij *mihi* in plaats van *michi*, *adsto* voor *asto*, *namque* voor *nanque* zonder die spellingvarianten in het kritische apparaat te verantwoorden. Ook vindt hij het niet de moeite waard een spelling als *tercia* te noemen. Verder ging Lenz ervan uit dat de schrijver van de oorspronkelijk tekst volstrekt foutloos Latijn schreef en foutloos de regels van metrum en prosodie toepaste. Daarom koos hij steeds voor een correcte versie en als die er niet was, maakte hij een emendatie. Een voorbeeld: *captat* + infinitivus is geen correct klassiek Latijn en dat wordt dus verbeterd in *optat* + infinitivus (90). Geert Grote zag hier evenwel geen probleem: hij heeft in zijn aanhaling van het gedicht ook *captat* (zie inleiding 4).

6 lingua superba: garrula lingua: dit is een emendatie van Lenz.

7 fratris: ventris

15 monet (2de): movet

18 fugit: subit

20 imminet: Lenz: inminet (zonder verklaring)

30 preterioque: pretereoque

31 nephasque: nefasque

33 principis: presulis

asto: adsto

41 venator: venatur

42 hic: hec

59 Hic: Hoc

61 servit: servat

et illa est: et iste

66 piscis toto: ceto ceco (emendatie van Lenz)

75 Currit ad ecclesiam: Ad coetum currit

76 Quisquis: Quiris

77 casus est animeque: casus mentisque (metri causa)

79 Nabusardan: Nabuzardan

85-86 Lenz zet deze verzen tussen haken als doublure van de verzen 9-10

90 captat: optat emendatie van Pascal, die overgenomen is door Lenz

92 perdat: perdet

98 regnat: regna

102 monet: movet

- 104 astringitque: adstringitque
 106 destituentque: discutientque
 111 illis: belli
 119 in: cum
 124 affligimurque: comprimimurque
 135 et: in (emendatie van Lenz civis=cives)
 137 Et: Te (emendatie van Lenz)
 139 tumes: iaces
     de ... gravatus: te ... gravari
 140 Tunc semper: Clamas et
 141/142 Deze verzen nummert Lenz als 140a en 140b, omdat deze regels in een
 aantal handschriften niet voorkomen.
 144 Nec: 142 Ne
 149 iam sed: 147 et eos
 153 fovet et movet: 151 movet et fovet
 154 inde dolos: 152 arma doli
 161 Corpore compegit uno, coniunxit: 159 Iunxit in humano nos corpore, iunxit
 162 iungeret: 160 iugiter
 165 officia: 163 officium (metri causa)
 169 Vos datis, accipio: 167 Vos date, suscipio
 172 hocce cuique: 170 hoc quoque cuique (metri causa)
 174 nil: 172 nihil
 175 nimium: 173 minimum
 178 fax: 176 fex
 182 iocunda: 180 iocosa
 189 ne mortis indicat: 187 ne vobis inducat
 198 Ast oneris: 196 Tunc omnes

Met dank aan Fabiola van Dam; zij wees mij op dit gedicht en vond dat er wel een artikel aan gewijd kon worden; en aan Noor Versélewel de Witt Hamer, die de inleiding met een kritisch oog bekeken heeft.

NOTEN

1 Bert van Bilsen, *Aisopos' fabels. Keuze uit zijn werk*, Amsterdam/Antwerpen, 1956, nr. 15 p. 10-11.

2 *Moriae encomium, sive Stultitiae laus* 26: 'Ridiculus ac puerilis apologus de ventre'. De fabels van Erasmus zijn afkomstig uit zijn *Adagia* en werden vanaf de editie van Martens

uit 1513 (H⁴-H⁷v) opgenomen in de *Aesopus Dorpii*, een bestseller. Zie Enrique González González, 'Martinus Dorpius and Hadrianus Barlandus Editors of Aesop (1509-1513)', in: *Humanistica Lovaniensia*, Vol. XLVIII, Leuven, 1998, p. 32.

3 Typenummer Aarne-Thompson-Uther Classification of Folkstales 293 Debate of the Belly and the Members. <http://www.mftd.org/index.php?action=atu&act=select&atu=293>.

4 Zie E.K. Grootes, 'De Noortsche Nachtegael van Vondel', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1998 p. 3-13; http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003199801_01/_jaa003199801_01_0001.php.

5 Van Bilsen, nr. 105 p. 71. Zie Heinrich Gombel, *Die Fabel 'Vom Magen und den Gliedern' in der Weltliteratur (mit besonderer Berücksichtigung der romanischen Fabelliteratur)*, Halle, 1934, p. 28-39; Dietmar Peil, *Der Streit der Glieder mit dem Magen. Studien zur Überlieferungs- und Deutungsgeschichte der Fabel des Menenius Agrippa von der Antike bis ins 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 1985, p. 17.

6 Zie Gombel p. 3-4.

7 Romeinen, 12, 4; I Korintiërs, 12, 12-27; Efeziërs, 4, 4; 16; 25; 5, 30. Zie Nestle, 'Die Fabel des Menenius Agrippa', in: *Klio*, 21 (1927), p. 357-360.

8 Zie W. Nestle, p. 350-360; R.M. Ogilvie, *A Commentary on Livy Books 1-5*, Oxford, 1965, p. 312-313; Marjorie Hoefmans, 'De speech van Menenius Agrippa. Livius, *Ab Urbe condita* II, 32, 8-12', in: *Kleio*, 22 (1992), 1 en <http://users.telenet.be/CyCade/artikels/menenius.html>; G.J. van Dijk, *Ainoi, Logoi, Mythoi: Fables in Archaic, Classical, and Hellenistic Greek Literature*, Leiden, 1997, p. 312 met literatuur in noot 7 en 8.

9 Plutarchus, *Leven van Coriolanus*, 6. Hier vond Shakespeare de stof voor zijn *Coriolanus* en de fabel die hij gebruikt aan het begin van dat toneelstuk. Zie Peil p. 164-170.

10 Florus, *Epitome* I 17, 23. Zie voor een meer complete opsomming van de Griekse en Romeinse historici die de fabel gebruiken: Peil p. 8-16.

11 Luca Villani, 'Il *De ventre* pseudo-ovidiano e la scienza morale dei tre elementi. Una lettura "ethica"', in: *Studi Medievali*, Spoleto, 2016, p. 776 noot 25; F.W. Lenz, 'Das pseudo-ovidische Gedicht "*De ventre*"', in: *Maia*, 11 (1959), p. 171. Peil p. 88.

12 Gombel p. 48-49.

13 Zie voor een overzicht van de middeleeuwse varianten Gombel p. 45-85 en Peil p. 17-88.

14 Alexander Neckam, *Novus Aesopus*, a cura di Giovanni Garbugino, Genève, 1987, nr. 37: *De ventre et membris*; Gombel p. 56-58; Peil p. 50-51.

15 Gombel p. 83-84.

16 Johannes van Salisbury (1120-1180), Alexander Neckam (1157-1217), Philippe de Grève (+1236).

17 Ioannis Saresberiensis episcopi Carnotensis *Policratici sive De nugis curialium* et vestigiis philosophorum libri VIII; recognovit et prolegomenis, apparatu critico, commentario,

indicibus instruxit Clemens C. I. Webb, Tom. II, Oxford, 1909 p. 71-73 (625b-626b). Waarschijnlijk gaat de fabel van Johannes van Salisbury terug op de versie van Florus (zie noot 10).

Zie voor een recente bespreking van deze fabel in de Policraticus: Irene O'Daley, *John of Salisbury and the Medieval Roman Renaissance*, Manchester, 2018: inleiding: Duties: structuring the body model: <https://books.google.nl/books?id=5itbDwAAQBAJ&pg=PT164&lpg=PT164&dq=%22socios+vitae%22&source=bl&ots=4BWBk50tUj&sig=YajlLazBEQfz5QWxszi-Ogoe0nA&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwjQwJuht6XbAhXKJ1AKHUpoA0QQ6AEILzAC#v=onepage&q=%22socios%20vitae%22&f=false>.

18 Het gedicht staat verder ook bekend onder de volgende namen: *Altercatio ventris et artuum*, *Carmen de membris conspirantibus* en *Liber Ovidii de ventre*. De laatste titel komt voor in de Keulse editie van Cornelis van Zierikzee van omstreeks 1508: *Ovidii Nasonis Sulmonensis poete, liber De tribus puellis* etc.

19 Zie voor die handschriften Lenz p. 181 en 195.

20 H. Walther, *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München, 1920, p. 60-61; Peter Stotz, *Beobachtungen zu lateinischen Streitgedichten des Mittelalters: Themen – Strukturen – Funktionen*. Online-Publikation an der Universität Zürich: <http://www.sglp.uzh.ch/static/MLS/files/Stotz-Streitgedichte.pdf>, p. 10 en 18-19.

21 Jan van Laarhoven, *Entheticus Maior and Minor*, Vol. 1, Leiden, 1987, p. 76; Lenz p. 169.

22 Van Laarhoven p. 76-77.

23 'Subscripta metra pulcre et plenissime continent materiam illam que habetur supra libro sexto capitulo XXIV de membris corporis quomodo adversus stomachum quasi voracitate omnium labores exhauriret conspiraverant.'

24 Joannes Albertus Fabricius, *Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis*, Tomus IV, Padua, 1754, p. 296-299; J.A. Giles, *Johannis Saresberiensis Opera Omnia*, deel V, Oxford, 1848, p. 298-304; J.P. Migne, *Patrologia Latina*, Vol. 199, Parijs, 1855, col. 1005A-1008B. Zie voor een waardeoordeel over deze edities Van Laarhoven p. 79.

Nieuwere edities: Johannes Bolte, *Andrea Guarnas Bellum grammaticale und seine Nachahmungen*, Berlijn, 1908 (in de reeks Monumenta Germaniae Paedagogica, volume 43), p. 241-246; Carlo Pascal, *Letteratura Latina Medievale. Nuovi saggi e note critiche*, Catania 1909, p. 91-102; Gombel (1934), p. 86-90 (een ratjetoe van Fabricius in een Parijse druk); Lenz (1959) p. 181-195; César L. Raña Dafonte, 'Juan de Salisbury: Poema sobre la conspiración de las miembros corporales', in: *Revista Espagnol de Filosofia Medieval*, 11 (2004), p. 301-309. (Dafonte geeft de tekst van Migne met een vertaling in het Spaans.)

25 Villani somt er een aantal op, p. 772 noot 6.

26 Lenz p. 171-175.

27 De bewering van Peil p. 51, dat Alexander Neckam de eerste was na Livius en Florus die de fabel positief laat eindigen, klopt niet. De versie van Johannes van Salisbury is ouder en waarschijnlijk dus ook het *Carmen de ventre*.

28 De enige Engelse paus Nicholas Breakspear (1154-1159).

29 'Quin etiam, nisi cura iuuet, vitiare cerebrum' (Webb II, p. 73 regel 5).

30 *Dyalogus* vers 111-116, *Policraticus* 625c. Philippe de Grève vermeldt niet een aantal dagen, laat staan drie, zoals Peil p. 58 noot 160 beweert.

31 *Policraticus*: 'ipse quasi *publicus dispensator* omnibus alimenta subduxit ... nec in *dispensatorem* poterat culpa refundi, qui quod non acceperat, minime potuerit aliis erogare' (Webb II, p. 72 r. 13-14).

32 'Nam stomachi in corpore, et principis in republica idem officium est ... Noli ergo neque nostrum, neque saecularium principum duritiam metiri, sed omnium utilitatem attende.' (Webb II, p. 72 r. 30 en 73 r. 5-6).

33 'Qui stomachum regem totius corporis esse // Contendunt, vera ratione videntur' (Webb II, 72 r. 32-33).

34 Zie Fabiola I.W.M. van Dam, 'Permeable Boundaries: Bodies, Bathing and Fluxes: 1135-1333', in: Patricia Baker, Han A. Nijdam & Karine van 't Land, *Medicine and Space. Body, Surroundings and Borders in Antiquity and the Middle Ages*, Leiden, 2012, p. 128-129. In Vondels gedicht *De noortsche nachtegael* wordt 'de maegh, uw kock // En keuckenmaeght' genoemd.

35 Maar Neckam was dan ook een meester in het inkorten en het uitrekken van de stof. Zie Hans Rijns, 'De fabel van *De arend en de schildpad* in de *Novus Avianus* van Alexander Neckham', in: *Tiecelijn 30. Jaarboek 10 van het Reynaertgenootschap*, 2017, p. 108-113.

36 'sicut dominum me nolo colatis, // Sed sicut fidum pascite me famulum: jullie moeten mij niet koesteren als een meester, maar geef mij te eten als een trouwe dienaar' (vers 13-14).

37 Geert Grote schrijft zijn brief (nr. 69) *Ad quendam Carthusianensem* (aan een kartuizer): '*Audi doctrinam Ovidi in libro "De ventre" dicentis: Vivimus ...*' (Luister naar de leer van Ovidius die in het boek "De ventre" zegt: Wij leven ...'. W.J.M. Mulder, *Gerardi Magni Epistolae*, Antwerpen, 1933, p. 274. Zie R. van Dijk, *Twaalf kapitels over ontstaan, bloei en doorwerking van de Moderne Devotie*, Hilversum, 2012, p. 64.

38 Bij Lenz de verzen 165-166: 'Omnia precepit fieri communia nobis / Omnibus, ut proprium nullus habere velit.'

39 'Omnia sua bona omnibus existimet esse communia. Proprietatem christiana charitas non novit.'

40 'Omnes sumus invicem membra, membra cohaerentia constituunt corpus, corporis caput Iesus Christus'. Zie A.G. Weiler, *De spiritualiteit van Erasmus Christen-humanist*, Nijmegen, 1997, p. 20.

41 Villani, p. 772 en noot 5.

42 Gesamtkatalog der Wiegendrucke 08278. Op deze tekst is dan ook de editie van Johannes Bolte in de reeks *Monumenta Germaniae Paedagogica* gebaseerd (zie noot 24).

43 Zie E. Gordon Duff, *Fifteenth century English books*, Oxford, 1917. (Illustrated monographs issued by the Bibliographical Society, XVIII.) Reprinted with supplement compiled by L. Hellinga, Londen, 2009, nr. 117; Gesamtkatalog der Wiegendrucke 08277. Het was het eerst boek dat Horman liet drukken. Zie voor Horman: Sarah Knight in *The Encyclopedia of English Renaissance Literature*, Ed. G.A. Sullivan, A. Stewart, Volume II, 2012, p. 507-508.

44 Zie Duff nr. 118-122; E.Ph. Goldschmidt, *Medieval Texts and their first Appearance in Print*, New York, 1969, p. 68-69.

45 Gesamtkatalog der Wiegendrucke 08280. Duff-Hellinga 121 noemt als drukker [Jean Poitevin] en als datum [1500]. Er zijn totaal vijf exemplaren in openbare bibliotheken te vinden.

46 Zie voor Jaumar A. Claudin, *Histoire de l'imprimerie en France au XVe et au XVIe siècle*, Deel 2, Parijs, 1901, p. 527-529.

47 Een exemplaar daarvan uit de Bayerische Staatsbibliothek met het signatuur 4 Inc. s.a. 661 is te raadplegen op het internet: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0007/bsb00072056/images/index.html?id=00072056&groesser=&fip=yztswyztsfsdryztsewqxd sydweaya&no=4&seite=6Dyalogus lingue et ventris>.

48 Pynson liet in de tijd dat hij dit werkje uitgaf, voor Horman ook de zes komedies van Terentius drukken (1495-1497).

49 Zie over de mogelijkheid van dramatisch gebruik van een 'Streitgedicht': Walther, p. 27-32.

50 Vergelijk Vergilius, *Aeneis*, VI, 160.

51 Lucanus, *Bellum Civile* I, 8: 'Quis furor, o cives, quae tanta licentia ferri.'

52 Verduidelijking in het commentaar: *pro labore meo* (voor mijn gezwoeg).

53 *Scylla vorax*. Een voor de hand liggende combinatie van woorden. Zie b.v. Catullus XLII, 156, Ovidius, *Ibis* 385.

54 Bekend is geworden het spreekwoord: *Incidis in Scyllam cupiens vitare Charibdim* (Je komt terecht bij Scylla, wanneer je Charibdis wil vermijden), Walter van Chatillon, *Alexandreis* V, 301.

55 *gula*: zowel de keel als de doodzonde van de vraatzucht.

56 *scurra vagus*: Horatius, *Epistulae*, I, 15, 28.

57 Vergelijk Juvenalis, XI, 34: *Interea gustus elementa per omnia quaerunt* (Intussen zoeken de smaken langs alle elementen).

58 Vergelijk de overeenkomstige situaties bij Necquam, *Novus Esopus* XXXVII, 7 'que mare, que tellus, que levis aer habet' en Ovidius, *Metamorphoses* VIII, 821 'quod pontus, quod terra, quod educat aer'. Bij Ovidius is de situatie vergelijkbaar: Erysichthon heeft een heilige boom omgekapt en krijgt als straf daarvoor een niet te verzadigen honger. De drieslag hemel, zee en aarde komt in de literatuur veel voor. Zie Villani p. 778-783.

59 Lees *regna: regnat* kan grammaticaal en metrisch niet. Deze drukfout staat ook in het exemplaar in München.

60 Nog een hoofdzonde: *luxuria*.

61 Hij was de *magister militum* van Nebukadnezar: 2 Kon., 25, 8-12, *Jeremia*, 52, 30. Nebuzaradan werd in de middeleeuwen algemeen 'princeps cocorum' genoemd. Zie bijvoorbeeld *Gesta Romanorum* 179; *Decretum Gratiani* 94, 1; Johannes van Salisbury, *Policraticus* II, 250 regel 20 (724b). Origenes had in zijn *Hexapla* in de betreffende passage de vertaling *princeps cocorum*. Dat is te danken aan de vertaling in de Septuaginta van het Hebreeuws *rab tabbahim*, in het Grieks *archimageiras*. Zie Jacques E. Merceron, 'Cooks, Social Status, and Stereotypes of Violence in Medieval French Literature and Society', in *Romania*, Tome 116, nr. 461-462, (1998), p. 182-183. Zie over de historische Nabuzaradan: J. Boardman e.a. *Cambridge Ancient History*, Vol. III, part 2, *The Assyrian and Babylonian Empires and other Sates of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C.* Cambridge, 1991, p. 408.

62 Hier voegde de uitgever van de tekst aan zijn commentaar een hartenkreet toe: '*Sicut sunt hodie multi magni homines, qui magis gaudent et plura solvunt pro homine coco quam pro homine litterato. O tempora mala, o turpes mores, o bestiales homines qui a Christiano exemplo recedunt*' (Zoals er vandaag veel grote heren zijn die meer plezier hebben in en meer betalen voor een kok dan voor een geleerd man. O slechte tijden, o schandelijke zeden, o beestachtige mensen, die ver van het voorbeeld van Christus zijn afgedwaald).

63 1 Cor., 6, 13.

64 Tussen de vierkante haken staat de regelnummering van Lenz.

65 De zonde van de *ira*.

66 *Mole gravatus*: een veel voorkomende woordcombinatie. Zie bijvoorbeeld Ekkehard, *Waltharius* 934.

67 Denk aan de spreekwoordelijke *lapsus linguae*.

68 Vergelijk *Jacobus*, 3, 5-6: '*Lingua modicum quidem membrum est [...] et lingua ignis est*'. En *Spreuken*, 25, 15: '*lingua mollis confringet duritiam*.' Zie ook Johannes van Salisbury *Metalogicus* 2, 8, 6: '*Linguae autem volubilitas tunc demum prodest, si ad sapientiam disponatur; in udo enim est, et cito labitur. Licet autem sit membrum modicum, rotam humanae nativitatis succendit, conturbat vitam*'.

69 De commentator ziet dat er metrisch iets niet helemaal klopt aan *hocce cuique gero: hoc vocabulum cui dividitur in duas sillabas per dyharisim* (dit woord *cui* wordt in twee lettergrepen verdeeld door middel van dihaeresis).

70 Vergelijk het spreekwoord: *Dum mea bursa sonat, hospes mihi fercula donat; // Dum mea bursa vacat, hospes mihi fercula non dat* (Zolang als mijn beurs rammelt, geeft de waard mij eten, wanneer mijn beurs leeg is, geeft de waard mij geen eten). Zie: Jakob Werner, *Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters aus Handschriften gesammelt*, Darmstadt, 1966, p. 44 d 174.

71 Er is hier sprake van de functie van *dispensator* (hofmeester).

72 Actie is gewenst. Het gaat immers over de doodzonde van de *acedia*. De *superbia* van de tong (6), de *avaritia* van de maag en de *invidia* van de ledematen maken de zeven hoofdzonden compleet (zie nog noot 57, 61 en 65).